

Farklı Karakterdeki Göçlerin Tarihsel Bir Değerlendirmesi: Türkiye'nin Göç Tarihi

An Analysis of Different Types of Migrations: History of Migration in Turkey

Ayşe Demir^a

Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler
Der: M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya
İstanbul, 2015, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 392 sayfa

Tarih boyunca yaşanan bireysel ya da kitlesel göçler, insanların daha iyi yaşam standartları elde etmek amacıyla gerçekleştirdikleri bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaya çıkışı çok eskilere götürülebilecek olan göç olgusu, bir taraftan toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkarken diğer taraftan bu dönüşümlere katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla geldikleri ülkelerde kültürel olarak değişip dönüşen göçmenlerin o ülkeleri de değiştirip dönüştürdüğü söylenebilir. Bu çift yönlü uyumu Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde yer aldığı topraklarda açık ve net bir şekilde görmek mümkündür. Anadolu topraklarındaki göç hareketliliği ve çift yönlü uyum, Cumhuriyet'in kurulmasından önceki dönemde başlamış ve Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da devam ederek günümüze kadar gelmiştir. Bu göç hareketliliğini ve çift yönlü süreci anlamak bakımından Anadolu topraklarının sadece yakın tarihindeki göç deneyimlerinin değil aynı zamanda 18. yüzyılın sonundan itibaren belirli aralıklarla yoğunluk kazanan göçlerin değerlendirilmesi de oldukça önemli bir durum arz etmektedir. Literatürde Türkiye'nin göç tarihini kapsamlı bir şekilde ele alan çalışmaların eksikliği hissedilirken M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya tarafından derlenen ve her biri alanında uzman bilim insanlarının spesifik göç

a Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Çankaya 06530 Ankara. Eposta: aysedemiir@hotmail.com

konularını ele aldıkları makalelerden oluşan “Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler” başlıklı eser, alandaki bu boşluğu doldurması açısından önem taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan günümüze ve Anadolu’ya yönelen göçlerin tarihsel bir değerlendirmesinin sunulduğu eserde Türkler, Romanlar, Yahudiler, Afrikalılar, Kırım Tatarları ve Nogaylar, Çerkezler, Suriyeliler gibi birçok grubun farklı dönemlerde Anadolu’ya gerçekleştirdiği kitlesel göç hareketleri ele alınmaktadır. Eserde yer alan makaleler ile bir yandan göçlerle şekillenen Anadolu’nun çok kültürlü yapısı resmedilirken diğer yandan da Türkiye’nin göç tarihinin bütünlüklü bir analizini sunmak amaçlanmıştır.

Önsözde Kemal Karpat, Türklerin Anadolu’ya göçlerini anlamak için göç olgusunu çok geniş tarihî, ekonomik, coğrafi, siyasi ve askerî bir çerçeve içine koymak suretiyle incelemek gerektiğini vurgulamakta, Anadolu topraklarının her bir karışımın göçlerle şekillendiğinin, Türkiye’nin göçler sayesinde kurulduğunun, değiştiğinin ve bugün bir millî devlet hâline geldiğinin altını çizmektedir. Karpat’ın dikkat çektiği üzere, bu eserde de göç olgusu geniş bir tarihi çerçeve içinde ele alınmakta ve Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu, Orta Afrika gibi dünyanın belli noktalarındaki bölgesel çatışmaların neden olduğu zorunlu göçlere yer verilmektedir.

Levent Kayapınar ile Yusuf Ayönü’nün “14. ve 15. Yüzyıllarda Anadolu’ya ve Balkanlar’a Türklerin Göçü” başlıklı makalelerinde Türklerin Anadolu’daki ve Balkanlar’daki göç pratikleri ele alınmaktadır. Anadolu’ya kitlesel hâlde yönelen iki büyük Türk göçü olduğunu ifade eden yazarlar; Oğuz, Bulgar, Peçenek, Kuman, Uz topluluklarının Anadolu’ya yerleşmelerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadırlar. Balkanların kalıcı bir Türk yurdu olma özelliği kazanmasının ise Anadolu üzerinden gerçekleşen nüfus ve iskân hareketleri ile mümkün olduğuna dikkat çekmektedirler.

“Anadolu ve Balkanlar’a Romanların Göçü” başlıklı makalesinde Sinan Gökçen, göçün tüm Romanlar için bir yaşam biçimi olmadığına, dolayısıyla Romanların sürekli bir göç hâlinde olmalarına yapılan vurgunun gerçeği yansıtmadığına ve kök saldıkları pek çok mekân olduğu gerçeğinin güncel tartışmalarda çoğu kez göz ardı edildiğine dikkat çekmektedir. Romanların; Roman, Dom ve Lomlar olmak üzere üç gruptan oluştuğunun altını çizen yazar, bu grupların özelliklerini ayrıntılı bir şekilde aktararak Romanlar ile Anadolu’nun yerlileri arasındaki entegrasyona ışık tutmaktadır. Bu açıdan Gökçen’in makalesinin Romanlar hakkındaki olumsuz önyargılardan bağımsız bir şekilde kaleme alındığını görmek mümkündür.

Naim A. Güleriyüz, Yahudi göçlerinin ele alındığı “Geçmişten Günümüze Anadolu’ya Yahudi Göçü” başlıklı makalesinde tarihî belgeler, sinagog kalıntıları, lahit ve duvar yazıları gibi arkeolojik bulgulardan hareketle Anadolu coğrafyasındaki Yahudi varlığının çok eskilere dayandığını ifade etmektedir. Aşkenaz ve Sefarad Yahudilerinin 14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa’dan Anadolu’ya hangi koşullarda göç ettiklerini ve bu göç sürecinde Avrupa’nın zulmünü ve Osmanlı İmparatorluğu’nun hoşgörülü

tutumunu ayrıntılı bir şekilde kaleme almaktadır. Avrupa'nın zulmü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hoşgörülü tutumuna dair metin boyunca yinelenen ifadeler, makalenin “tarafı” bir bakış açısıyla kaleme alındığı izlenimini uyandırmaktadır.

Afrika'dan göçlerin ele alındığı “Geçmişten Bugüne Siyah Afrika'dan Türkiye'ye Göçler: Kölelikten Küresel Girişimciliğe” başlıklı makalesinde Mahir Şaul, Afrika'dan insanların geçmişte yalnızca köle olarak gelmediğine, kölelerin yanı sıra daha az sayıda da olsa kendi isteğiyle gelen özgür insanların bulunduğu dikkat çekerek önce konunun az bilinen tarafına yani Afrika'dan Anadolu'ya gönüllü olarak gerçekleşen göçe değinmektedir. Yazar, gönüllü göçlere değindikten sonra Afrikalı köle ticaretini ve Osmanlı şehirlerinde bunun ürünü olan Afrikalı köle ve azatlı topluluğu ele almakta, en çok insanın Afrika'nın hangi bölgelerinden getirildiğini, sayılarını ve getirilme yollarını anlatmaktadır. Göç söz konusu olduğunda sayılardan bu denli bahsedilmesi göçü sayısallaştırmakla birlikte, verilen sayıların net olmaması konu hakkındaki belirsizlikleri beraberinde getirmektedir. Şaul'un metnin sonunda 2010 yılında Sahra Altı göçmenleri ile yaptığı alan araştırması bulgularına yer vermesi, kölelikten küresel girişimciliğe nasıl geldiği noktasında zihin açııcıdır; fakat bu bölüm oldukça kısa tutulmuştur. Afrika'dan Anadolu'ya göçün tarihini ayrıntılarıyla aktaran yazarın kendi alan araştırması bulgularına yeterince yer vermediği görülmektedir.

Kemal Yakut'un “Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu'na Göçleri (1783-1922)” başlıklı makalesinde, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden kısa bir süre sonra başlayan göçler ele alınmaktadır. Kırım Tatarlarını Anadolu'ya göçe zorlayan etkenleri baskıcı tutum, dinî kurumlara saldırılar, Tatarların verimli topraklarına ve diğer ekonomik kaynaklarına el konulması şeklinde açıklayan yazar, göç dalgasının dinî ve millî gerekçelerle başladığının altını çizmektedir. Göç eden Kırım Tatarlarının ve Nogayların sayılarını ve Osmanlı topraklarında nerelere yerleştirildiğini ayrıntılı bir şekilde aktaran Yakut'un da göçü sayısallaştırdığını söylemek mümkündür.

Ayhan Kaya'nın “Türkiye'de Çerkesler” başlığını taşıyan makalesinde Kaya, 2000'li yılların başında Anadolu'da ve Kuzey Kafkasya'da gerçekleştirdiği alan çalışmasından, İngiliz arşivlerinden elde ettiği tarihî belgelerden, Çerkez derneklerinin ve vakıflarının temsilcileriyle gerçekleştirdiği görüşmelerden, yaptığı ikincil kaynak okumalarından ve takip ettiği Çerkez internet sitelerinin sağladığı bilgilerden hareketle Çerkeslerin Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya doğru gerçekleştirdikleri göç sürecini anlatmaktadır. Anadolu halkının 150 yıl önce Kafkasya'dan gelen ve giyim kuşamı, kültürü, gelenekleri birbirine benzeyen bütün göçmenleri Çerkez olarak adlandırmasına atıfla, Çerkez kimliğinin sınırlarının Türkiye'de karmaşık olduğuna dikkat çekmektedir. Çerkesler dışında Türkiye'de Kuzey Kafkasyalı olarak Abazalar, Osetler, Çeçenler, Dağıstanlılar (Avar, Lezgi, Kumuk) ve Karaçay-Balkarlar bulunduğunu belirterek bu gruplar hakkında ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Kaya'nın makalesinin Çerkesler ve Anadolu'nun yerli halkı arasında kurulan entegrasyonun güzel bir örneğini sunduğu söylenebilir.

“Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri” başlıklı makalesinde Başak Kale, 19. yüzyılda gerçekleşen kitlesel göçlerin, dağılıma sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu’nun azalan nüfus sorununu çözebilmek amacıyla uyguladığı göç ve iskân politikasında farklılaşmaları beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Kitle göçleriyle gelen göçmenlerin sayılarının yüzyılın sonunda yüz binleri hatta milyonları bulduğuna dikkat çeken yazar, bu göçlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve nüfus yapısı açısından değiştirip dönüştürdüğünü dile getirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun zorunlu göçle gelen göçmenleri kısıtlamaya gitmeden kabul etmesinin uygulamada oldukça “liberal” bir anlayış olduğunu belirten yazar, bu durumun aynı zamanda gerekliliklerin bir ürünü olduğuna dikkat çekmektedir. Kale’nin makalesi, kitapta yer alan diğer makalelerdeki göçlerin ortak sebeplerini ve Osmanlı İmparatorluğu’na etkilerini bir arada değerlendiren bir üst metin olarak anlaşılabilir.

Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesinin ele alındığı Elçin Macar’ın “Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi” başlıklı makalesinde mübadelenin detayları anlatılmaktadır. Türkiye’ye gelen toplam mübadil sayısını, iskân sürecinde yaşanan bazı sorunları ve mübadeleye dair iki ülke arasında devam eden sıkıntıları ve bunların nasıl çözüme kavuşturulduğunu ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Macar, aynı zamanda mübadele ile olan ilişkinin Yunan tarih yazımında “hatırlama” üzerine, Türk tarih yazımında ise “unutma” üzerine kurgulandığını ve mübadillığın Yunan ulusal kimliğinin bir unsuruna dönüşmesine rağmen Türk tarafında zaferin ve yeni devletin kuruluşunun gölgesinde kaldığını hatırlatmaktadır. Yazarın dikkat çektiği ve bir o kadar da önemli olan bir diğer husus ise nüfus mübadelesinin, devletlerin nüfusları kovulabilir, değiş tokuş edilebilir bir mal olarak görmeleri fikrinin ortaya çıkmasına neden olduğudur.

Nurcan Özgür Baklacioğlu, “Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerde Sayılar, Koşullar ve Tartışmalar” adlı makalesinde, Yugoslavya’dan Türkiye’ye göçlerin iki temel dönemde yoğunlaşarak toplu şekilde gerçekleştiğini belirtmekte ve göçlere neden olan faktörleri ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Yazarın, göç ve nüfus verileri arasındaki tutarsızlığa değinmesi ve göçlerin rakamlar üzerinden çalışılmasının ne kadar yanıltıcı olabileceğine dikkat çekmesi, göçün sayısallaştırılmasına bir karşı duruş sergilenmesi açısından önemlidir. Yazara göre göçlerin sayılar üzerinden çalışılması aynı zamanda verilerin “siyasiliğini” yansıtmaktadır.

Canan Balkır ve Bianca Kaiser tarafından kaleme alınan “Türkiye’de Avrupa Birliği Vatandaşları” başlığını taşıyan makalede, Türkiye’de yaşayan AB vatandaşlarının oluşturduğu gruplara, bölgelere göre dağılımlarına, gayrimenkul dağılımlarına ve uyum sorunlarına değinilmektedir. Farklı nedenlerden dolayı Türkiye’ye gelip yerleşen AB göçmenlerinin sosyal ve ekonomik faktörler bakımından türdeş bir grup oluşturmadığına dikkat çeken yazarlar, Türkiye’de yaşayan AB vatandaşlarının

sekiz gruba ayrıldığını belirtmekte ve bu grupların özelliklerini detaylı bir şekilde anlatmaktadırlar.

“Azerbaycan Türkleri Örneğinde Avrasya Coğrafyasından Türkiye’ye Yönelik Yüksek Nitelikli İnsan Göçü” adlı çalışmada O. Can Ünver, 1990 sonrası dönemde Avrasya coğrafyasından Türkiye’ye yönelik yüksek nitelikli işgücünün sürekli veya sınırlı süreli olarak Türkiye’ye gelmesini kuramsal açıdan değerlendirerek tarihsel gelişme, siyasal ve hukuki durumu ele almaktadır. İki ülke arasındaki sınır aşırı hareketliliğin giderek artacağını vurgulayan yazar, etnik ve kültürel aynılığın bu olguyu kolaylaştıracak unsurlar olduğuna ve bu nitelikleriyle de iki ülke arasındaki söz konusu edilen mobilitenin “göç” olarak tanımlanmasının doğru olmadığına dikkat çekmektedir. Yazara göre Asya’daki Türk cumhuriyetlerinden Türkiye’ye yönelik gerçekleşen hareketin göç olmaktan çok bir “mobilité” olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Wolf-Dietrich Bukow’un, günümüzde göç ve entegrasyon kavramlarının artık ifade gücünü yitirdiği gerekçesiyle mobilitenin her iki kavram yerine kullanılmasının uygun olacağı görüşüne atıfla, yüksek nitelikli profesyonel işgücünün bu yeni hareketlilik çağında yurtlarından bir başka ülkeye gidip orada süresiz ikamet ettiği modelin günümüzde geçerli göç modeli olarak kabul edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ünver’in makalesinin farklı bir yaklaşım getirdiği söylenebilir.

Nermin Abadan Unat’ın, “Türkiye’nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü” başlıklı makalesinde, başta Almanya olmak üzere Avusturya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Danimarka gibi diğer Avrupa ülkelerine Türkiye’den gerçekleşen emek göçü ele alınmaktadır. Yazarın Avrupa’da İtalya, İspanya, Yunanistan gibi ülkelere gelen işçilerden farklı olarak Türk işçilerinin aile birleşimine izin verilmediğine dikkat çekmesi önemlidir. Aile birleşimine izin verme sürecinin 1973 yılında başladığının, aile birleşiminin kabul edilmesinden sonra Türk işçilerinin fiziki varlığının başta Almanya olmak üzere Avusturya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Danimarka gibi diğer Avrupa ülkelerinde değişik boyutlar kazandığının ve hepsinde de çocukların okullaşma durumunun önemli bir sorun olarak ortaya çıktığının altını çizmektedir. Makalenin Türkiye’den Avrupa ülkelerine gerçekleşen emek göçünün bütünlüklü bir analizini sunduğunu söylemek mümkündür.

Ahmet İçduygu, “Türkiye’ye Yönelen Düzensiz Göç Dalgaları İçinde Transit Göç” adlı makalesinde, transit göç kavramını Türkiye örneğinde açarak kavramın söylemsel ve analitik yönleri üzerinde durmaktadır. Transit göç gerçeğinin Türkiye’de 1980’lerin başında ortaya çıkmasına rağmen 1990’ların ortalarına kadar önemli bir mesele hâline gelmediğine, dolayısıyla ontolojik olarak var olan bu olgunun epistemolojik olarak olmadığına dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra transit göç ile diğer düzensiz göç türleri arasında keskin sınırlar bulunmadığını vurgulayan İçduygu, keskin olmayan bu sınırları anlamlandırmak için Türkiye’deki düzensiz göç tecrübesini

Avrupa’da göç rejimlerinin güvenli hâle getirilmesi, ekonomikleştirilmesi ve AB etkisiyle Türkiye’nin kendi rejimini güvenli hâle getirmesi ve ekonomikleştirmesi bağlamında ele almaktadır.

1989’dan günümüze Türkiye’nin tanık olduğu kitlesel mülteci hareketlerinin ele alındığı Kemal Kirişçi ile Sema Karaca’nın “Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011’de Türkiye’ye Yönelen Kitlesel Mülteci Akınları” başlıklı makalelerinde, gerek Bulgar Türklerinin 1989’daki kitlesel akınında, gerek Kuzey Iraklı Kürtlerin 1991’deki kitlesel akınında, gerekse de Suriyelilerin 2011’den günümüze gerçekleştirdikleri kitlesel akında Türk toplumunun mültecilere insani yardım ve empati duygusuyla yaklaştığı vurgulanmaktadır. Her bir kitlesel mülteci akınının gerçekte ne olduğunu, bu krizlere verilen tekil siyasi cevapların arkasındaki nedenleri ve bu cevapların uluslararası mülteci hukuku rejimince savunulan uygulamalarla ne derece uyumlu olduğunu detaylı bir şekilde aktarmaktadırlar. Kirişçi ile Karaca’nın makalesi, Türkiye’nin her bir kriz için içinde bulunulan zamanın şartlarıyla bağlantılı olarak farklı çözümler ürettiğini göstermektedir.

M. Murat Erdoğan’ın “Türkiye’ye Kitlesel Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler” başlığını taşıyan makalesinde, 2011 yılından bu yana Suriye’den Türkiye’ye gerçekleşen toplu nüfus hareketleri ele alınmakta ve Türkiye’deki Suriyeliler krizinin genel özellikleri sunulmaktadır. Bunun yanı sıra Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (HUGO) tarafından gerçekleştirilen “Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum” başlıklı alan çalışmasının bulgularına dayanarak Suriyelilerin ve Türk toplumunun görüşleri, duyguları ve beklentileri aktarılmaktadır. Erdoğan’ın özellikle HUGO alan araştırması bulgularına geniş yer ayırması, bölge illeri ve bölge dışı illerdeki yerel halkın görüşleri arasındaki farklılıkların anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Suriyeliler konusunda Türkiye’deki toplumsal kabul düzeyinin son derece yüksek olduğunun ancak bu durumun sürdürülebilir olması için kamu politikalarının son derece hassas biçimde uygulanması gerektiğinin altını çizmektedir.

Eserin geneline bakıldığında, göçlerin ele alınış şekli ve sadece belirli bir coğrafya ile sınırlı kalmayıp Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu, Orta Afrika gibi dünyanın farklı noktalarından Anadolu topraklarına gerçekleşen göçlere yer verilmesi ve bunun 700 yıllık bir zaman dilimi içinde sunuluyor olması eserin kendi içinde tutarlı bir bütünlük oluşturduğunu göstermektedir. Kitap, her ne kadar Türkiye’nin göç tarihini kapsamlı bir şekilde ele alsada çoğu makalede göç, sayısallaştırılmakta ve göçmenlerin her birinin farklı öyküleri olduğu gerçeği gözden kaçırılmaktadır. Her bir göçün kendine özgü karakterini ve göçmenlerle yerel halkın entegrasyon sürecini anlayabilmek bakımından daha fazla alan araştırmasına ihtiyaç duyulduğu açıktır.